

Borodziej, Łucja

"Die Lehrer im antifaschistischen Widerstandskampf der europäischen Völker (1933-1945)", Potsdam 1965 : [recenzja]

Rozprawy z Dziejów Oświaty 10, 246-250

1967

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

giczna Karpowicza nigdy nie skupiła na sobie większej uwagi i chociaż do dziś dnia poza wąskim kręgiem specjalistów nie jest szerzej znana, to coraz wyraźniej staje się widoczne, iż stanowi ona

jeden z najważniejszych składników postępowej myśli pedagogicznej w Polsce na przełomie XIX i XX wieku.

Bella Sandler

DIE LEHRER IM ANTIFASCHISTISCHEN WIDERSTANDSKAMPF DER EUROPÄISCHEN VÖLKER (1933—1945), Potsdam 1965.

W dniach 22—25 listopada 1965 r. obradowała w Poczdamie II Międzynarodowa Konferencja historyków oświaty i pedagogów. Tematem obrad był udział nauczycieli w walkach antyfaszystowskich w latach 1933—45. Organizatorem Konferencji był zespół do badań nad problematyką *Schulpolitische und pädagogische Traditionen der deutschen Arbeiterbewegung* przy Wyższej Szkole Pedagogicznej w Poczdamie. Poza Niemiecką Republiką Demokratyczną udział wzięli przedstawiciele: Bułgarii, Czechosłowacji, Polski, Węgier i Związku Radzieckiego.

Delegacja bułgarska przedstawiła 2 referaty: członka Bułgarskiej Akademii Nauk, prof. dr Savy Ganowskiego i prof. Uniwersytetu w Sofii dr Najden Czakarowa. W obydwu wystąpieniach podkreślono długoletnie tradycje postępowego odłamu nauczycielstwa bułgarskiego w walce z narastającym w okresie międzywojennym faszyzmem. Profesor Ganowski omówił szczegółowo udział nauczycielstwa w powstaniu klasy robotniczej w Bułgarii we wrześniu 1923 r. W wyniku represji popowstaniowych około 3000 nauczycieli bułgarskich pozbawionych zostało prawa nauczania, poważna liczba nauczycieli, będąca we władzach powstańczych, została zamordowana. Pomimo tak znacznego osłabienia postępowego odłamu nauczycielstwa walka z wychowaniem faszystowskim toczyła się przez cały okres międzywojenny. Szereg pism tego okresu, jak „Sovremenna Missel” (1934—1938), „Nautschen pregled” (1938—1942), demaskowały cele wychowawcze faszyzmu, szczególnie reakcyjną rolę Ko-

ściola w bułgarskim systemie wychowawczym, wskazując równocześnie na aktualne osiągnięcia oświatowe w Związku Radzieckim.

Profesor Czakarow omówił obecną historiografię przedmiotu, podkreślając, że po II wojnie światowej ukazało się w Bułgarii wiele prac analizujących dorobek ideowy i organizacyjny szkolnictwa bułgarskiego okresu międzywojennego. Zwrócił on uwagę, że badania współczesne w tej dziedzinie mają nie tylko cel ściśle naukowy, ale są niezwykle ważne dla patriotycznego wychowania młodzieży i wyjaśniania na rodzinnym gruncie istoty faszyzmu.

Czechosłowację reprezentowali: docent Uniwersytetu w Pradze dr Josef Cach, prodziekan Uniwersytetu w Ołomuńcu dr Zdenek Filip oraz docent Uniwersytetu w Bratysławie dr Josef Madej.

Delegacja czechosłowacka zajęła się głównie dwoma zagadnieniami: antyfaszystowskim ruchem nauczycielskim na Morawach oraz na terenie autonomicznego faszystowskiego państwa słowackiego. Północne Morawy były terenem pogranicznym, z dużą stosunkowo liczbą ludności niemieckiej. Problemy szkolnictwa dwujęzycznego, współpracy nauczycieli czeskich i niemieckich były od początków istnienia Republiki Czechosłowackiej źródłem konfliktów i podłożem narastającej propagandy nacjonalistycznej. Szczególnie cenna w tych warunkach była współpraca nauczycieli czeskich i niemieckich w komunistycznej organizacji „Leva Fronta” i czasopiśmie „Ucitelske Noviny”. Walka z nacjonalizmem i szowinizmem

w postępowych organizacjach nauczycielskich spowodowała, że w momencie zagrożenia Republiki Czechosłowackiej w 1938 r. w Komitetach Obrony na terenie Moraw znaleźli się wspólnie tak antyfaszyści czescy, jak i niemieccy.

W Słowacji starcie idei faszystowskiej z postępowym nurtem nauczycielskim było chyba najsilniejsze. Stosunkowo duża grupa nauczycieli komunistów stała na czele tej walki. Niektórzy z nich, przymusowo wcielani do wojska, zginęli w kompaniach karnych za prowadzenie agitacji antyfaszystowskiej. Część przeszła do pracy w nielegalnej Komunistycznej Partii Czechosłowacji, zwłaszcza w dziale propagandy. Po wybuchu powstania słowackiego w 1944 r. wielu nauczycieli znalazło się we władzach powstańczych. Jednym z pierwszych zarządzeń powstańczej Słowackiej Rady Narodowej w Bańskiej Bystrzycy było postanowienie o upaństwowieniu szkolnictwa w Słowacji. Położyło ono kres zależności szkół i nauczyciela od Kościoła i stworzyło podwaliny pod budowę nowoczesnej szkoły. Po wyzwoleniu kraju 871 nauczycieli otrzymało w różnej formie wyróżnienia od państwa za udział w powstaniu słowackim. W procesie denazyfikacji, jaki miał miejsce po wojnie w Słowacji, 92,96% administracji szkolnej i nauczycieli zostało zaliczone do grupy „a”, tzn. bez zarzutu współpracy z faszyzmem, 6,55% podlegało sankcjom karnym, a tylko 0,49% musiało odejść ze szkolnictwa.

W skład delegacji polskiej wchodził profesorowie: Ł. Kurdybacha, I. Szaniawski i R. Wroczyński. Profesor dr Ł. Kurdybacha omówił walkę polskiego nauczycielstwa szkół elementarnych i średnich z faszyzmem hitlerowskim. Wskazał na rozwój polskiej lewicy nauczycielskiej, skupionej wokół Towarzystwa Demokratycznego „Nowe Tory”, i narastające tendencje lewicowe w Związku Nauczycielstwa Polskiego w okresie międzywojennym. Następnie zreferował na podstawie dokumentów

niemieckich założenia polityki szkolnej władz hitlerowskich w stosunku do ziem polskich, prowadzące się do biologicznego wyniszczenia całej inteligencji polskiej i uczynienia z dorastającej młodzieży posłusznego, ciemnego i całkowicie bezwolnego narzędzia pracy w rękach panującego narodu niemieckiego. Na tym tle omówił profesor tajną pracę oświatową, wskazując równocześnie, że całe społeczeństwo polskie traktowało front walki oświatowej na równi poważnie ze zbrojną walką z okupantem. Już w końcu r. 1939 działało w Warszawie około 800 tajnych kompletów, obejmujących 10 000 młodzieży i około 1000 nauczycieli. W 1942 r. z tajnego nauczania na poziomie szkoły średniej korzystało około 35 000 młodzieży. Rozbudowano tajne szkolnictwo średnie na wsiach, korzystając z sił nauczycielskich, przesiedlonych z terenów przyłączonych bezpośrednio do Niemiec. Tajne nauczanie przeniosło się również na teren oficjalnych szkół zawodowych, dając młodzieży, pod przykrywką dozwolonej nauki zawodu, wiadomości z historii, geografii i języka polskiego. Szkolnictwo elementarne postawiło sobie za cel obok nauki przedmiotów zabronionych przygotowanie młodzieży klas starszych do gimnazjum. Około 40% uczniów szkół elementarnych korzystało z tej formy przygotowania do szkół średnich.

W sumie, tajne nauczanie w Polsce objęło około 10 000 szkół, blisko 2 mln. uczniów i dwadzieścia kilka tysięcy nauczycieli. W ramach represji za tajne nauczanie Polska straciła około 17 000 nauczycieli i około 36% młodzieży w wieku lat 18. Tajny ruch oświatowy był ściśle związany ze zbrojnym frontem walki podziemnej, bardzo często uczniowie kompletów tworzyli oddziały partyzanckie i powstańcze.

Już od końca 1939 r. starano się cały proces tajnego nauczania ująć w jednolite ramy organizacyjne. W październiku 1939 r. powstała Tajna Organizacja

Nauczycielska, a od 1940 r. Delegatura Rządu Londyńskiego utworzyła Departament Oświaty i Kultury na czele z C. Wycechem. Historię rozwoju tajnego nauczania w Polsce można podzielić na 3 okresy: 1939—1941, kiedy tajną oświatę organizowała najbardziej aktywna część nauczycieli, ale niektórzy trzymali się na uboczu, wierząc, że okupacja jest zjawiskiem krótkotrwałym; 1941—1942 to okres powszechnego włączenia się nauczycielstwa w proces tajnego nauczania, oraz po r. 1942, kiedy ilościowy rozwój tajnych kompletów zaczyna narzucać konieczność opracowania jednolitych założeń nowej szkoły. Podziemny ruch oświatowy, pod dużym wpływem intelektualistów skupionych wokół PPR, wypracowuje nowe, demokratyczne koncepcje szkolnictwa polskiego. Ten demokratyczny kierunek wychowawczy umożliwił większości dorastającej młodzieży włączenie się do procesu przeobrażeń zaszłych w Polsce po 1945 roku. Profesor J. Szaniawski przypomniał sylwetki wybitnych naukowców i pedagogów polskich zamordowanych przez hitlerowców na terenach Zachodniej Ukrainy. Profesor R. Wroczyński omówił rozwój tajnego nauczania na uniwersytetach polskich, a zwłaszcza Warszawskim, Jagiellońskim i Ziemi Zachodnich w Warszawie. Podkreślił bogate tradycje antyfaszystowskie w historii polskiego szkolnictwa wyższego w okresie międzywojennym. W latach 1939—1945, kiedy wyższe szkolnictwo oficjalnie w ogóle nie egzystowało, około 9000 młodzieży studiowało różne kierunki wiedzy. Najsilniej rozwinęły się studia humanistyczne, istniały jednak również tajne wydziały lekarskie, rolne i przyrodnicze. Wielu profesorów i studentów przepłaciło życiem uczestnictwo w tajnych kompletach. Na szczególne podkreślenie zasługuje atmosfera, panująca na tajnych kompletach uniwersyteckich: jak najdalej idąca pomoc wzajemna, kultywowanie postępowych tradycji nauki pol-

skiej i światowej, dyskusje i dociekania nad budownictwem nowej Polski. Tajne komplety uniwersyteckie dały Polsce Ludowej wielu młodych, postępowych inteligentów.

Referaty polskie wywołały na konferencji ogromne zainteresowanie, wielokrotnie podkreślano, że mogą one stanowić wzór dla badań w innych krajach.

W imieniu delegacji węgierskiej referat o kontrewolucyjnej epoce na Węgrzech w latach 1919—1944 przedstawił Otto Vag z Budapesztu. Referent podkreślił duży udział nauczycielstwa w pracach Węgierskiej Republiki Rad. Wielu z nich było na kierowniczych stanowiskach w jej władzach. Po upadku Republiki sankcje objęły 5460 nauczycieli, tj. 29,7% ogółu nauczycielstwa węgierskiego. Większość postępowych nauczycieli, nie uwięzionych przez reżim, zmuszona była emigrować. Na emigracji ukazało się wiele wydawnictw analizujących faszystowskie oblicze szkolnictwa węgierskiego, są one cennym źródłem dla obecnych badań. Jedną z najciekawszych jest praca członka Węgierskiego Związku Młodzieży Ferenc Földesa, zamęczonego przez faszystów w kompanii karnej w 1943 roku. Omawia on sytuację kulturalną robotników i chłopów na Węgrzech, dużą część rozważań poświęca sytuacji w szkolnictwie węgierskim. Końcowe wnioski jego pracy wskazują dobitnie, że zmiany wyłącznie na polu kulturalnym mogą jedynie częściowo rozwiązać, radykalna zmiana jest możliwa dopiero wraz z przewrotem społecznym.

Referat zwraca uwagę na postępową rolę szkolnictwa polskiego na Węgrzech po 1939 r., kiedy dla dzieci polskich uciekinierów utworzono szereg szkół elementarnych i średnich z polskim językiem wykładowym. Problem ten jest w tej chwili w opracowaniu.

Gospodarze spotkania: przedstawiciele Niemieckiej Republiki Demokratycznej przedstawili wyniki swych badań

w kilku referatach. Omawiały one dyskusje i koncepcje dotyczące szkolnictwa i wychowania, jakie ukształtowały się w toku wspólnych przemyśleń w obozach jenieckich, w grupach niemieckich więźniów obozów koncentracyjnych i emigracji niemieckiej na zachodzie Europy.

Płk W. Wolf z Wojskowego Instytutu Historycznego w Poczdamie omówił rolę nauczycieli w obozach jenieckich na terenie ZSRR do momentu utworzenia Komitetu Narodowego „Freies Deutschland”. Płk Wolf zwrócił uwagę, że w żadnym innym kraju tak dalece jak w Niemczech szkoła nie była narzędziem imperialistycznego wychowania zarówno w treści nauczania, jak i przez skład osobowy nauczycielstwa. Tysiące oficerów, zatrudnionych po pierwszej wojnie światowej w szkolnictwie, nadawało szkole ton i wychowywało młodzież w duchu ślepego posłuszeństwa i militarystyki. Ci ludzie trafiali w czasie drugiej wojny do obozów jenieckich w ZSRR. Zdobycie wśród nich wpływu nie było rzeczą łatwą. Niemniej we wszystkich obozach jenieckich powstawały grupy antyfaszystowskie, czynny udział w pracach tych grup brali nauczyciele. W 1942 r. z inicjatywy komunistów niemieckich została utworzona w ZSRR szkoła „Antifaschule” dla jeńców niemieckich. Jej absolwentami było wielu nauczycieli niemieckich.

O pracy nauczycieli w Komitecie Narodowym „Freies Deutschland” mówił były członek tej organizacji dr h. c. F. Rücker. Wobec zbliżającego się końca wojny sprawy przyszłych Niemiec, a w ich ramach kwestia wychowania młodzieży niemieckiej zaczęła coraz bardziej absorbować nauczycieli — członków Komitetu. W lutym 1945 r. w ramach Komitetu utworzona została Komisja dla opracowania wytycznych, dotyczących przebudowy szkolnictwa i oświaty niemieckiej. Jako podstawy przyszłej reformy ustalono m. in. wychowanie młodzieży w duchu demokra-

tycznym, zniesienie monopolu kształcenia klas posiadających, ujednoczenie systemu kształcenia od przedszkola do szkoły wyższej, całkowity rozdział szkoły od Kościoła, wykształcenie nowego nauczyciela, zdolnego wcielić te idee w życie. Te założenia były całkowicie zbieżne z koncepcjami opracowanymi w 1944 r. przez tajną organizację więźniów niemieckich w Buchenwaldzie, tzw. „Volksfrontkomitee”. Mówił o tym dr hab. H. Bruhms z Lipska.

Wreszcie prof. H. Siebert z Uniwersytetu Technicznego w Dreźnie omówił rolę nauczycielstwa na emigracji, a zwłaszcza w Anglii. Sprawami szkolnictwa zajmowała się Komisja Wychowania, będąca częścią organizacji „Free Germany Movement”. Poza wypracowaniem ogólnych założeń przyszłej organizacji i charakteru oświaty w Niemczech (zbieżnych z postulatami Komitetu Narodowego „Freies Deutschland”) Komisja zajmowała się pracą propagandową wśród obozów jenieckich na zachodzie. Delegacja niemiecka przedstawiła ponadto kilka referatów biograficznych, omawiających życiorysy nauczycieli — czołowych działaczy lewicy niemieckiej w walce z faszyzmem.

Obrady Konferencji nasuwają pewne wnioski dotyczące tak metodologii badań nad ruchem antyfaszystowskim, jak i stanu tych badań w poszczególnych krajach.

Wydaje się, że walki nauczycielstwa przeciw faszyzmowi nie można odrywać od całości postępowych tradycji w historii ruchu nauczycielskiego. Należy jednak równocześnie widzieć pełniej niż dotychczas całą specyfikę tej walki. Tak jak faszyzm był zjawiskiem międzynarodowym, o wielu wspólnych cechach, ale specyficznym działaniem w każdym poszczególnym kraju, tak i ruch antyfaszystowski, mimo że łączyły go te same ideały, miał swoje odrębne cechy i sposoby walki, wynikające między innymi z cech charakterystycznych danego narodu. Z referatów

przedstawionych na Konferencji mocno uwypuklała się kierownicza rola Partii Komunistycznych. Dalsze badania nad tą problematyką wzbogacą na pewno naszą wiedzę o roli Partii Komunistycznych i jej szeregowych działaczy, często tajnych nauczycieli i członków Komunistycznej Partii w jednej osobie.

Wreszcie zasięg badań. Winien on na pewno iść w dwu głównych kierunkach: w głąb problematyki w każdym z po-

szczególnych krajów — niektóre problemy znane są jedynie w ogólnych zarysach, oraz wszcz — w sensie objęcia swym zasięgiem szeregu krajów na tej konferencji jeszcze nieobecnych. Takie kraje, jak Francja, Włochy czy Jugosławia, mogłyby w ogromnym stopniu wzbogacić naszą wiedzę o nauczycielskim ruchu antyfaszystowskim w Europie.

Łucja Borodziej

